

rasid kuulaja soovid. Alles kolmekümnendate aastate lõpul pöördus salvestajate huvi süvamuusika jäädvustamise poole. Täna on põhjust mõista sellist liiki meediumi jõudmist Eestisse märksa laiemalt. Talletatud heli on tegelikult helidokument, mille üks paljudest funktsioonidest kuulub muusika ja meelelahutuse valdkonda, võimaldades uurimismaterjali muusikaloolastele, lingvistidele jne.

Pole kahtlust, et helitehnika ja salvestusseadmete täiustumise tulemusel on tekkinud uut liiki ajalooallikas. Helidokumendile nõuetekohaselt salvestatud ja uurijatele kasutatav teave võib erineda näiteks kirjutatud istungite protokollidest, kuna seda pole "lahjendanud" hilisem traditsiooniline vormistav menetlus. Kuigi sellist liiki materjal esitab traditsioonilisele arhiivitööle väljakutse, annab ta rahva vaimse pärandi säilitamisel ja ajaloo uurimisel sootuks uusi võimalusi.

Paavo Annus

ARHIIVISEADUS TEGELIKKUSES

■ **Selle aasta 21. märtsil korraldas Eesti Arhivaaride Ühing Tallinna Linnaarhiivis seminari teemal "Arhiiviseadus ja tegelikkus"**. Seminari avades tödes Tallinna Linnaarhiivi direktor **Urmas Oolup**, et arhiiviseadus on nagu sohilaps, kellest tegijad on distantseerunud. Selle ettevalmistamise ja koostamisega tegelesid paljud pikka aega ja me ei oska praegu öelda, missugune oleks see olnud vastuvõetuna 1994., 1995. või ka 1997. aastal. Nüüdseks on arhiiviseaduse järgi püütud tööd seada juba kolm aastat ning oleks aeg selle heade või ka halbade külgede üle aru pidada.

■ **Praeguse arhiiviseaduse ajaloolisest taustast aastani 1996 kõneles Arhivaaride Ühingu esimees Peep Pillak**. Pärast Tartu rahulepingu sõlmimist asuti Eesti Vabariigis kohe ka arhiivindust korraldama. 1921. aastal asutati Riigiarhiiv Tallinnas ja Riigi Keskarhiiv Tartus. 1925. aastal kehtestati muinasvarade kaitse seadus, mis hõlmas kinnis- ja vallasmuinasvara, trükitooteid, viimaste hulgas ka erilise tähtsusega dokumente. Selle seadusega keelati muinasvarade riigist väljavedu. Algatus arhiivindust seadusega reguleerida tuli Tallinna Linnaarhiivilt 1929. aastal. Eelnõu esitas Otto Greiffenhagen. Seepeale moodustati arhiivinõukogus 18. detsembril 1929 arhiiviseaduse väljatöötamise komisjon, kus põhitegijad olid Otto Liiv ja Jüri Uluots. Arhiiviseadus kehtestati lõpuks 12. juunil 1935 riigivanema dekreediga.

Jätnud vahele okupatsiooni ajal arhiivinduses toimunu, asus ettekandja vaatlema uue arhiiviseaduse ettevalmistusi, millega Arhiivide Peavalitsus hakkas tegelema juba 1988. aastal. 1991. aastal, kui Eesti sai taas iseseisvaks, tuli üle võtta mahukas Partearhiiv ja paljude teiste asutuste dokumente, väljastada järjest rohkem mitmesuguseid teatisi, tuli välja arendada välissuhtlus. 1992. aastal keelati valitsuse määrusega erastatavate asutuste dokumentide ost ja müük, arhiividokumentide väljaviimine riigist. Detsembris 1992 esitas rühm kuningriiklaste ridadesse kuuluvaid ajaloolasi arhiiviseaduse eelnõu. Kokkuleppel justiitsministeeriumiga esitas Arhiiviamet oma arhiiviseaduse eelnõu 12. jaanuaril 1993. Järjekordse, kolmanda eelnõu esitasid sama aasta aprillis Viljandis kokku tulnud nn tegevarhivaarid. Riigikantselei ja parlament soovisid kooskõlastatud eelnõu ning riigisekretäri

käskkirjaga moodustati töögrupp, kes 1994. aastal esitas väljatöötatud eelnõu riigikantseleile ja edasi toleleagsele haridus- ja kultuuriministrile P.-E. Rummole. Eelnõu jäi Toompea kabinettidesse ringlema, oodati haldusreformi. Siis aga kukkus valitsus ja 1995. aastal moodustati uus tööühm, kes järjekordse seaduseelnõu välja töötas.

■ **Edasi rääkis Jaak Rand, 1996. aastast riigikantselei arhiiviosakonna juhataja ja seaduseelnõu väljatöötamise edasine koordineerija.** 1996. aasta detsembris hakkas tööle täiendatult uus tööühm. Aluseks võeti sama aasta mais valminud seaduseelnõu ja hiljem lisandunud märkused. Märksõnadeks olid arhiivinduse juhtimine ja struktuur, pädevus, võimalused. Lahendada tuli omavalitsusarhiivide problemaatika. Uues versioonis oli nähtud esialgu kolm gruppi: riigi-, omavalitsus- ja eraarhiivid. Lahendada tuli definitsioonidest tulenev vastuolu arhiiviseaduse sätetes, samuti oli vaja seadus viia kooskõlla Eestis kehtivate üldiste seadustega. Täpsustati termineid ja definitsioone. Arhiiviregistri haldajaks määrati rahvusarhiiv. Kui arhivaale võib võõrandada ainult riigile, siis kas rahvusarhiiv peaks olema valitsusasutus? 1997. aasta algul pandi alus praegu kehtivale arhiiviseadusele. Paralleelselt toimus arhiivinduse reformimise protsess ja arhiivinduse struktuuri kujundamine. Arhiiviseadus jõustus 1. mail 1998 ja 1. jaanuarist 1999 moodustati Rahvusarhiiv. Ettekandja märkis, et seaduses on mõndagi liigset, samuti pole definitsioonid alati üheselt mõistetavad.

■ **Riigiarhivaar Priit Pirsko alustas oma ettekannet veendumusega, et mistahes seadus on ikkagi etem kui seadusetus.** Iga seaduseelnõu ei pruugi jõustuda. Arhiiviseaduse koostamise ajal muutus aeg, muutusid inimesed. Põhiprobleemid: õiguslikud ülesanded, arhivaaride palgad jne olid reguleerimata, investeringut arhiivide arengusse peaaegu polnud. Olukorra paranemine on suuresti tingitud arhiiviseaduse vastuvõtmisest. Esiletõstmist väärib kaasaegsete mõistete ja terminite kasutamine: arhivaali omanik ja tema vastutus, avaliku ja eraarhiivi mõisted, kutsenõuete esitamine ja avaliku teenistuse seaduse rakendamine avaliku arhiivi teenistujatele, arhiivijärelevalve defineerimine. Aga seadus peab töötama ja aja nõuetele vastama, selleks vajab ta aeg-ajalt remonti. Ühiskond areneb kiiresti ja seaduse osaline muutmine nüüd, 21. sajandil, on normaalne. Ettekandja tõi rea põhjuseid arhiiviseaduse parandamiseks ja muutmiseks. Eelistada tuleks vähemdetailset arhiiviseadust, piisaks põhimõtteliselt arhiivinduse korraldamise käsitlemisest seaduse tasandil.

Jätakuvalt tuleks legaliseerida kogumine ja järelevalve, säilitamise alused ehk arhivaalide kaitse, kasutamine, juurdepääs ja selle piirangud. Niisugused arhiivinduslikud tegevused nagu hindamine, eraldamine ja hävitamine, arhivaalide üleandmine arhiivi ja tegevuslubade väljastamise protseduur võiksid olla senisest palju üldisemalt sõnastatud. Arhiivieeskirjad või ka rakenduslikud õigusaktid sobiksid nende tegevuse kirjeldamiseks paremini. Ettekandja tões veel, et arhiivinduse organisatsioonis esinevad probleemid ei tohiks kesta liiga kaua. *De facto* arhiiv (Riigi- ja Ajalooarhiiv) peidetuna veidra sõnastuse taha – Rahvusarhiivi ülerriiigilise kogumisega tegelev struktuuriüksus, *de jure* arhiiv ei olegi, selleks on hoopis Rahvusarhiiv valitsusasutusena. Sama probleem puudutab ka Filmiarhiivi, kes seaduse järgi kuulub eriarhiivide alla. Kas mitmus terminis vihjab sellele, et võiks luua veelgi eritüübilisi arhiive? Õiguskeele üldine probleem on vähene arusaadavus. Arhiivinduslik õigusruum on avaram kui arhiiviseadus, viimase eesmärk on arhiivinduse korraldamine selges ja üheselt tõlgendatavas keeles. Ettekandja rõhutas lõpuks, et arhiivitöös on kirjutamata reeglitel ja tervel mõistusel paragrahvide kõrval oma koht ja kutse-eetikast lähtudes on võimalik enamiku õigusliku päritoluga pingeid maandada.

■ **Soome Rahvusarhiivi juhataja Raimo Pohjola andis ülevaate arhiiviseaduse rakendamise Soomes ja püüdis seda ka Eesti arhiiviseadusega võrrelda.** Esimene, 1939. aastal vastu võetud arhiiviseadus oli põhiliselt samasugune kui Eestis. Soome arhiiviseadust täpsustati 1981. ja 1994. aastal. Seadus rakendub ellu määruste, korralduste, eeskirjade ja juhendite kaudu. Soomes on Rahvusarhiivi koosseisus seitse maakonnaarhiivi. Pikemalt peatus ettekandja asutuse arhiivi moodustaja töö korraldamisel. Arhivaalide kõlblikkuse jälgimisel ebavajalike dokumentide hävitamisel peab alati olema tagatud andmekaitse.

■ **Filmiarhiivi direktori asetäitja Ivi Tomingas alustas oma ettekannet tõdemusega, et keeleliselt või terminoloogiliselt ei ole väljendid "eritüübiline" või "eriarhiiv" tõesti õnnestunud, kuid iga seadus on oma ajastu produkt ja mingi eristumine on vajalik.** Eriarhiivis säilitatakse eritüübilisel andmekandjal arhivaale. Elu ja tehnika arenevad nii kiiresti, et tulevikus ehk kasutatakse mõistet "eriarhiiv" just paberalusel säilitate arhiivide kohta ja masinloetavaid dokumente hoidvad arhiivid on n-ö tavaarhiivid. Filmiarhiivis säilitatakse audiovisuaalseid materjale. 1935. aasta seaduses ei kardetud termineid "film" ja "foto" ning

nende kogumine ja korrastamine tehti Riigiarhiivi ülesandeks. Praeguses arhiiviseaduses ei ole audiovisuaalset arhiivindust reguleeritud ega ole ka viidatud, et mõni muu akt seda teha võiks. Ka arhiivieskirjades pole midagi konkreetset audiovisuaalse arhiivinduse kohta. Filmiarhiivile on jäänud arhiiviseaduse puhul otsida ise vajalikke tõlgendusi, kuid on kohti, mida ei saa eirata ega ka teisiti tõlgendada. Näiteks avaliku arhivaali riigist väljaviimise puhul on seda enne vaja kopeerida, aga Eestis filmilaborit pole ja seaduse järgi ei saakski minna Soome koopiaid tegema. Ettekandja tõi samalaadseid näiteid veelgi. Arhiiviseaduses tuleks täpsustada terminoloogiat, näiteks kas fotokoopia on seaduse järgi ärakiri või väljavõte. Kohati tundub, et arhiiviseadus elab oma iseseisvat elu. Eritüübilisi arhivaale valdav avalik arhiiv on *de jure* Rahvusarhiivi struktuuriüksus, *de facto* aga Rahvusarhiivi teise struktuuriüksuse – Riigiarhiivi – osakond. Filmiarhiiv – väike asutus – aga kogub audiovisuaalset pärandit üle kogu Eesti. Rahvusarhiivi arengukavas võiks Filmiarhiivi olemuse paika panna, see võimaldaks Filmiarhiivil oma identiteeti hoida ja edasi minna.

■ **Maa-arhiivide olukorda arhiiviseaduse rakendamisel käsitleb Viljandi Maa-arhiivi peaspetsialist Aita Parik.** Arhiiviseadus ei täitnud ootusi, on segane ja arusaamatu. Puudub ühtne arhivaalide hindamis- ja kogumispoliitika, eeskiri on keeruliselt sõnastatud. Võib tunda, et kui eelmise valitsuse aegsed dokumendid on praegusel ajal kaotanud oma praktilise tähtsuse, on nad ka säilitamise seisukohalt väärtusetud. Kuid nende dokumentide vastu hakkavad ajaloolased kindlasti tulevikus huvi tundma. On ilmselge, et asutuste ehk arhiivimoodustajate töötajad vajavad sellekohast koolitust, praegu sõltub kõik seal töötava konkreetse inimese tasemest. Arhivaar peaks olema poliitilistest mõjutustest sõltumatu. Maa-arhiive likvideeritakse, ei jää isegi nõustajat, kuidas siis säilitada kultuuripärandit? Maa-arhiivid ei ole seni arusaanud oma arhiiviseadusest tulenevatest funktsioonidest, oma kohast Rahvusarhiivi süsteemis. Maa-arhiivide koosseisud moodustavad vaid 22% Rahvusarhiivi koosseisust. Miks jagati Rahvusarhiivi põhimäärusega maa-arhiivid kahe kubermangu vahel? Info ei liigu horisontaalselt, maa-arhiividele oleks vaja infopäeva.

■ **Hinnates kehtivat arhiiviseadust munitsipaal-arhiivi vaatenurgast väitis Urmas Oolup,** et seaduse need sätted, mis käsitlevad otseselt kohalike omavalitsuste arhiive, on seda liiki arhiivide loomise ja tegutsemise juriidilise alusena täiesti

piisavaks osutunud. Sealt edasi määrab munitsipaal-arhiivi arengu ühelt poolt ta enda suutlikkus, teisalt aga arhiivi ülalpidava omavalitsuse majanduslikud võimalused ning kommunaalpoliitilised eelistused. Mitmes osas kannab praegune arhiiviseadus siiski "normitehnilise lohakuse" pitsert. Osalt just selle tõttu jääb liialt palju ruumi erinevatele tõlgendustele – puudus, mis iseloomustab mitmeid teisigi Eestis vastuvõetud õigusakte. Tundub, nagu oleks seaduseandjal mõni asi ühes seoses hästi meeles olnud, teises seoses aga täielikult ununenud. Näiteks mainitakse arhiiviväärtuseta arhivaalide kogumist ja säilitamist üksnes rahvusarhiivi eriülesandena. Seaduse järgi pole siis arhiiviväärtuseta arhivaalid üldse kohaliku omavalitsuse mure!? Üheselt selge ei ole linna- ja vallaarhivaari ning riigiarhivaari seos arhiivijärelevalve teostamisel jne. Probleem, mis väljub arhiiviseaduse raamest, ent on avaliku arhiivi missioonile mõeldes ülimalt ärevusttekitav, on jätkuv "infokadu". Omandireformiga kaasnenud kaotused on sündinud fakt. Nüüd on tõsiseks väljakutseks infotehnoloogia tormiline areng ja sellest tulenevad muutused asjaajamises. Mida arvata selle taustal vastsetes "Asjaajamiskorra ühtsetes alustes" sisalduvast punktist "Kui õigusaktid dokumentide koostamist ei nõua, võib asja lahendada telefoni, elektronposti või läbirääkimiste teel"?

■ **Valdur Ohmann luges ette Riigiarhiivi eraarhiiviosakonna juhataja Hille Oidema ettekande "Arhiiviseadus ja eraarhiivid ning tegevusload".** Praeguse korra kohaselt ei saa karistada tegevusloata arhiiviteenuse osutajaid. Tegevusloa taotlejal on vaja täpselt teada oma tegutsemise juhendeid. Probleem on veel ka selles, et Riigiarhiivil ei ole praegu samasuguseid hoidlaid nagu peab nõudma eraarhiivilt säilitamisteenuse osutamisel. 11. jaanuaril asutati Eesti Eraarhiivide Koda. Praegu on 25 tegevusluba omavat teenuseosutajat.

■ **Järelevalve osakonna juhataja Pille Noodopera märkis, et arhiivijärelevalve seisukohalt oli arhiiviseadus murdepunktiks.** Asutuste osakonna töö oli päringutele vastamise tõttu sööti jäämas. Asutuste nõustamise kõrval on oluline ka kontroll. Rahvusarhiiv saab kontrollida valitsuse kehtestatud eeskirjade täitmist, nende õiguspärasust on aga raske selgitada, kuna paragrahvid on segased ja mitmeti mõistetavad.

■ **"Arhiiviseadus ja arhivaalide kogumine ning üleandmine" oli riigiasutuste talituste juhataja Anne Tammemäe ettekande teema.** Rahvusarhiivis puudub eesmärgistatud kogumispoliitika,

tödes ta. Pikka aega omanikke vahetanud arhivaalid ei huvita kedagi. Ruumpuuduse tõttu ei saa Riigiarhiiv praegu mitmete asutuste arhivaale vastu võtta.

■ **Arhivaalide kasutamisest seoses arhiiviseadusega kõneles Ajalooarhiivi kogude osakonna teenindustalituse juhataja Birgit Kibal.** Klienditeeninduse valdkonda on arhiiviseaduses kõige vähem muudetud. Peamiselt puudutab see arhiiviteatiste vahendamist. Otstarbekas oleks paindlik töökorraldus, Ajalooarhiivis on olemas iga päev valvearhiivar, uute kasutuskooptate tellimise süsteem on vähendanud kiirtellimuste probleemi. Hetkel on aga ebamäärane teatise ja infokirja vahetamine. Kuigi praegu tuleb teatiseks lugeda üksnes kellegi õigusi tõestavat kirja, on teatise vormis vastamine laienenud ka pikemat uurimist nõudnud ja isiku huvi rahuldanud päringule. Samas on traditsioon välismaale saadetavate arhiiviteatiste eest riigilõivu mitte nõuda. Rahvusarhiivi siseselt peaks toimima päringutele vastamise ühtne süsteem. Ettekandja tegi ka ettepaneku juurdepääsupiiranguid omavate materjalide ühtseks määratlemiseks. Kasvanud juurdepääsuõiguste tagajärjel tekib konflikt juurdepääsu võimaldamise ja isikuandmete (-õiguste) kaitse vahel. Juurdepääsuõigus laieneb tihti ka praegu elavate inimeste andmetele.

■ **Säilitusosakonna juhataja Maie Vihuri sõnul on selleks, et käesoleval ajal ja tulevikus loodavad dokumendid paremini säiliks, arhiivieeskirja sisse toodud arhiivipüsiva materjali mõiste.** Sellest tuleks huvilisi informeerida. Viimastel aastatel on arhivaalide hoiutingimused paranenud, suuremad muudatused on toimunud lõunaregioonis. Tänu Valgas valminud hoonele sai võimalikuks kehvades tingimustes olnud Põlva ja Võru arhiivide materjalide üleviimine. Paranemist on loota ka Tallinnas, kui valmib Madara tänava arhiivihooone esimene järk. Uue algatusena Eesti arhiivinduses on Riigiarhiivis käivitamisel pilootprojekt mikrofilmide skaneerimiseks. Arhiivieeskirjas on arhivaalide kasutamise nõuded paika pandud, kuid see ei kindlusta veel arhivaalide säilimist. Nn eurovitriin, kus oleks konstantne valgus-, temperatuuri- ja niiskuse režiim, Eestis ei ole. Eksivad ka kasutajad ning vahel arhiivitöötajadki. Kuid kõik, mis arhiivaal on pidanud läbi elama, talletub temas. Ühel hetkel on piir ületatud ja materjal (paber, pärgament) lakkab olemast. Vajalik on välja töötada ohuplaan. Probleem, kuidas säilitada elektroonilisi dokumente, on praegu hoopis lahendamata.

■ **Tehes seminarist kokkuvõtte nentis Peep Pillak, et peame lähtuma olemasolevast arhiiviseadusest.** Üldiselt leiti, et samal ajal, kui Eesti seadusandlust pidevalt parandatakse ja see on ikkagi mitmeti mõistetav, andes lugematuid tõlgendusvõimalusi, oli ka täiuslikku arhiiviseadust ennastlik oodata. Kahtlematult saab seda täiustada ja ettepanekud on oodatud, sest arhiiviseaduse muutmine on käivitamise faasis, nagu märkis oma sõnavõttus riigiarhiivar Priit Pirsko.

■ **Lõpuks teatas Peep Pillak, et Aadu Must, kellelt oli kavas seminari viimane ettekanne "Arhiiviseadus ja arhiivinduslik haridus", on just praegu Tartus peaosaline omaenda juubelisünnipäeva tähistamisel.** Ta tegi ettepaneku pühendada lõppenud seminar juubilarile, mille koosolijate aplaus ka heaks kiitis.

Velly Roots